

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2022.21.4>

УДК 340:346.1:004

**СИСТЕМАТИЗАЦІЯ
ЗАКОНОДАВСТВА ПРО
ЦИФРОВІЗАЦІЮ****Оксана ВІННИК**

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)

<https://orcid.org/0000-0002-9397-5127>

Стаття присвячена проблемі вдосконалення нормативно-правового регулювання відносин цифровізації, що набула стрімкого поширення в Україні завдяки своїм перевагам, котрі стали у пригоді під час короно вірусної пандемії, цьогорічної російської агресії проти нашої країни і пов'язаним з цим проблемам: руйнування цілих населених пунктів, в тому числі великих міст, вбивства та катування цивільних, окупація частини території України і, відповідно, труднощі традиційного/офлайн спілкування та ведення необхідних справ – як суспільного характеру (бізнесу, надання адміністративних послуг, навчання, проведення наукових та культурних заходів, різного роду консультування та ін.), так і приватного (спілкування з членами сім'ї, пошуку роботи, отримання необхідних документів – паспорту, посвідчення водія тощо). Разом з тим, поступ цифровізації приніс і пов'язані з нею ризики/негативні наслідки, в тому числі зловживання цифровими можливостями на шкоду іншим учасникам відносин, захист від яких є доволі складним з огляду на відсутність в Конституції України положень про цифрові права та цифрові обов'язки громадян, про забезпечення державою соціального спрямування

UDC 340:346.1:004

**SYSTEMATIZATION OF
DIGITALIZATION
LEGISLATION****Vinnyk, Oksana M.**

Doctor of Law Sciences, Professor, Corresponding Member of the NALS of Ukraine, Chief Researcher

Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine (Kyiv)

The article is devoted to the problem of improving the regulatory and legal regulation of digitalization relations, which has gained rapid spread in Ukraine due to its advantages that came in handy during the corona virus pandemic, this year's Russian aggression against our country and related problems: the destruction of entire settlements, including large cities, killing and torturing civilians, occupation of part of the territory of Ukraine and, accordingly, difficulties in traditional/offline communication and conducting necessary affairs - of a public nature (business, provision of administrative services, training, conducting scientific and cultural events, various types of consulting etc.), as well as private (communication with family members, job search, obtaining necessary documents - passport, driver's license, etc.). At the same time, the progress of digitalization has also brought related risks/negative consequences, including abuse of digital opportunities to the detriment of other participants in relations, protection against which is quite difficult given the absence of provisions on citizens' digital rights and on citizens' digital obligations in the Constitution of Ukraine, on ensuring the social direction of digitization by the state. Despite the adoption in Ukraine of a significant

цифровізації. Попри прийняття в Україні значної кількості законів, що регулюють відносини цифровізації, досі не склалася чітка система законодавства про цифровізацію. Основна причина – відсутність стрижня цієї системи – Цифрового кодексу, як і вищезгаданих положень в Конституції України, що мають стати орієнтиром для законодавця при прийнятті законів щодо регулювання певних видів відносин цифровізації (цифрової економіки та її ринків, порядку використання цифрових ресурсів в певних сферах суспільного життя та ін.).

Обґрунтовується необхідність вдосконалення системи законодавства України про цифровізацію та пропонується вирішити цю проблему шляхом внесення відповідних положень у Конституцію України, прийняття Цифрового кодексу України та відповідного корегування положень інших кодексів та законів України з точки зору закріплення в них притаманних для певних сфер суспільного буття особливостей державної політики з питань цифровізації, правового режиму цифрових ресурсів, правового становища учасників відповідних відносин та реалізації ними цифрових прав та цифрових обов'язків, а також відповідальності за зловживання цифровими можливостями.

Ключові слова: цифровізація; цифрові права; цифрові обов'язки; цифрові можливості; законодавство про цифровізацію; систематизація законодавства

Проблеми правового забезпечення відносин цифровізації, яка набула стрімкого поширення протягом останніх років, та формування права цифрової економіки [1], потребують подальшої розробки, оскільки від цього залежить і ступінь ефективності правового забезпечення відносин цифровізації, безпеки та відбудови країни після завданих російськими агресорами руйнувань, ефективності національної економіки та входження України в економічний та правовий простір ЄС, до членства в якому вона прагне.

Зазначена проблема порушувалася як українськими [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7], так і зарубіжним дослідниками [8; 9; 10; 11; 12], проте без акценту на необхідність систематизації законодавства, що регулює відносини цифровізації. Ця позиція була пов'язана з тим, що на першому плані до останнього часу були завдання заповнення прогалів в чинному правовому полі шляхом врегулювання принципово нових відносин, пов'язаних з використанням

number of laws regulating digitalization relations, a clear system of legislation on digitalization has not yet developed. The main reason is the absence of the backbone of this system – the Digital Code, as well as the above-mentioned provisions in the Constitution of Ukraine, which should become a guideline for the legislator when adopting laws on the regulation of certain types of such relations of (the digital economy and its markets, the procedure for using digital resources in certain spheres of public life etc.).

The need to improve the system of Ukrainian legislation on digitalization is substantiated, and it is proposed to solve this problem by introducing relevant provisions into the Constitution of Ukraine, adopting the Digital Code of Ukraine and correspondingly correcting the provisions of other codes and laws of Ukraine from the point of view of enshrining in them the features of the state policy on issues of digitalization inherent in certain spheres of social life, the legal regime of digital resources, the legal status of the participants of the specified relationship and their implementation of digital rights and digital obligations, as well as responsibility for the abuse of digital opportunities.

Keywords: digitalization; digital rights; digital responsibilities; digital capabilities; legislation on digitalization; systematization of legislation

цифрових технологій та результатів їх застосування в різних сферах суспільного буття. Слід, однак, зазначити, що порушення кілька років тому питання щодо необхідності прийняття Цифрового кодексу України [13] свідчило про прагнення системного нормативно-правового врегулювання відносин цифровізації, стрижнем якого має бути Цифровий кодекс України – орієнтир для прийняття законів щодо більш ґрунтовного визначення правового статусу/режиму суб'єктно-об'єктного складу відносин цифровізації, особливостей регулювання цих відносин в певних сферах суспільного буття (економіці, охороні здоров'я, екології, земельних відносин тощо), вимог до певних ринків цифрової економіки та ін. Разом з тим, зазначений кодекс досі не прийнято, хоча приклади в Європі вже є – Digital Economy Act, що діє в Об'єднаному королівстві [14]. До 2021 року певним актом-орієнтиром для регулювання відносин цифровізації була схвалена Урядом Концепція розвитку цифрової економіки, розрахована на 2018-2020 роки [15]. Її положення щодо державної політики у сфері цифровізації, її мети, основних засад та актуальних напрямів вдосконалення правового регулювання відносин мають вже лише теоретичний характер, залишивши прогалини в правовому регулюванні, що, попри прийняття низки законів, несприятливо позначається на чинному законодавстві з точки його якості, оскільки в ньому наявні численні прогалини, колізії, застарілі норми тощо, а в цілому – відсутня чітка система нормативно-правового регулювання відносин цифровізації, що спирається на відповідні положення Конституції України та орієнтується на стрижень системи – Цифровий кодекс України. Відповідно, виникає потреба вдосконалення системи цього законодавства з метою забезпечення його ефективності та соціальної спрямованості, що, з одного боку, має забезпечити стимулювання використання переваг цифрових технологій та їх надбань, а з іншого – попередити ризики цифровізації та мінімізувати їх негативні наслідки. Відтак, метою цієї статті є пошук найбільш оптимальних шляхів вдосконалення нормативно-правового регулювання відносин цифровізації та напрацювання відповідних рекомендацій законодавцеві.

Нормативно-правове регулювання відносин цифровізації в Україні налічує вже понад 20 років (якщо за відлік брати закони від 4 лютого 1998 р. «Про Національну програму інформатизації» [16] і «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [17]). Проте особливо активно законодавець став регулювати ці відносини протягом останніх двох років, що було зумовлено, в першу чергу, посиленням використання цифрових технологій та їх надбань під час короно вірусної пандемії і пов'язані з цим обмеження традиційного спілкування, що стало значним поштовхом для дистанційних/онлайн зв'язків в усіх основних сферах суспільного та приватного життя (електронна торгівля, електронні платежі, електронні послуги, дистанційна форма навчання, онлайн-конференції, онлайн-інформування про важливі події тощо). Цьогорічна війна, спричинена російською агресією проти України, посилила ці процеси через значні проблеми в житті суспільства, зумовлені військовими діями, окупацією частини територій України, обстрілами, пошкодженнями через них значної частини об'єктів критичної інфраструктури тощо, а відтак спричинила значні труднощі, а то й – неможливість вести звичайний для мирного часу спосіб життя (проблеми з пересуванням, спілкуванням отриманням необхідної інформації та ін.). Цифрові технології стали у пригоді: мобільний зв'язок та Інтернет допомогли налагодити спілкування і передавання важливої інформації і, відповідно, забезпечили швидкість реагування на критичні події, дрони – доставку необхідного, використання роботів – допомога в небезпечних /критичних умовах як на фронті, так і в тилу.

Однак не лише переваги цифровізації стимулювали нормативно-правове регулювання відносин, пов'язаних з використанням цифрових технологій (власне, акцентування лише на перевагах зумовило свого часу популярність гасла незалежності кіберпростору [18], в якому ніби має панувати лише саморегулювання). Зворотній бік цифровізації – пов'язані з нею ризики [1, с. 40-50; 7] (поява та зростання специфічних злочинів – кіберзлочинів та інших зловживань цифровими можливостями, негативний вплив на екологію через посилення так званого вуглецевого сліду у зв'язку з використанням значних обсягів електроенергії, що

виробляється з не відновлювальних джерел, зміна умов традиційної конкуренції через використання цифрових платформ, загроза виходу штучного інтелекту з-під контролю людини та ін.). Прийняття протягом останнього десятиліття (а особливо – за останні два роки) важливих законів («Про електронну комерцію» [19], «Про електронні довірчі послуги» [20], «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [21], «Про електронні комунікації» [22], «Про стимулювання розвитку цифрової економіки» [23], «Про публічні електронні реєстри» [24], «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку» [25], «Про віртуальні активи» [26], «Про хмарні послуги» [27]), а також внесення змін в чинні кодекси та закони щодо використання у відповідних сферах цифрових ресурсів свідчать про розбудову законодавства, що регулює відносини цифровізації. Однак збільшення кількості актів законодавства не вирішує проблему ефективного та комплексного регулювання, що забезпечується за допомогою системи актів законодавства на чолі з відповідними положеннями Конституції України [28] щодо забезпечення державою соціального спрямування цифровізації, цифрових прав та обов'язків громадян (на жаль, досі відсутніх в Основному Законі) та кодифікаційним актом, яким може бути вище згаданий Цифровий кодекс.

Доволі поширені на початку війни, спричиненої російською агресією проти України, зловживання цифровими можливостями (переважно легковажне, з метою популярності в соціальних мережах, оприлюднення в мережі Інтернет важливих відомостей, що використовуються ворогом на шкоду Україні, в тому числі про дислокацію об'єктів критичної інфраструктури, військових частин та техніки тощо) за таких умов нерідко суспільно небезпечні незалежно від мотивів (включно з вищезгаданим), але без урахування можливих негативних наслідків. І хоча частина таких зловживань визнана злочином [29], проте прогалини в законодавстві все ще дозволяють уникати відповідальності за цифрові зловживання, а порушення цифрових прав нерідко залишається без відповідної реакції з боку держави. Це значною мірою пов'язано з положеннями низки законів, що регулюють відносини в умовах надзвичайного [30]) та воєнного стану [31]), кібербезпеки [21], а також Кодексу цивільного захисту України [32], в яких гарантується захист конституційних прав. Проте відсутність в Конституції України положень про цифрові права громадян негативно впливає на можливості їх захисту від різного роду зловживань, необхідність утримання від яких також не закріплено на рівні Основного Закону як цифровий обов'язок. Власне, йдеться про цифрове громадянство (статус, яким повинні володіти всі онлайн-користувачі, і з яким приходять не лише свободи, а й обов'язки, що передбачають відповідальне та повноцінне використання цифрових технологій в онлайн-середовищі, аби воно було безпечним для суспільства та співпраці користувачів, їхньому розумінню один одного. Визначають кілька (нерідко дев'ять) елементів цифрового громадянства [33; 34], а саме: цифровий доступ (доступ до цифрових технологій); цифрова комерція (купіля-продаж та/або замовлення товарів/робіт/послуг з використанням Інтернету та пов'язана з цим необхідність вирішення проблем при здійсненні онлайн-платежів); цифровий зв'язок (спілкування в Інтернеті, яке вимагає від людини чуйності та належної – соціально відповідальної – реакції); цифрова грамотність (обізнаність з правилами користування в режимі онлайн, що також включає здатність розрізняти справжній і підроблений, корисний та шкідливий контент); цифровий етикет (дотримання правил користування Інтернетом з метою уникнення конфліктів, реалізації не лише своєї цифрової свободи, але й дотримання прав та законних інтересів інших користувачів); цифрове право, що регулює відносини в онлайн-середовищі і яке мають знати цифрові громадяни (необхідність такого права зумовлена наявністю в цьому середовищі не лише позитивних, а й негативних взаємодій, що, відповідно, передбачає необхідність встановлення правил поведінки з відповідною їх фіксацією в законах та вимогах для користувачів певних соціальних мереж); цифрові права та відповідальність (правила онлайн-світу передбачають не лише права, але й обов'язки, яких слід дотримуватися з метою уникнення відповідальності за свої дії та вчинки в онлайн-

середовищі, оскільки Інтернет може використовуватися і з метою заподіяння шкоди, і будь-хто, хто його використовує, потребує, наприклад, засобів захисту від кіберзловживань та кіберзлочинів); цифрове здоров'я та благополуччя (використання онлайн-ресурсів надає масу переваг, але й пов'язане з небезпекою, що вимагає вміння користувачів захищати себе та інших користувачів від можливої шкоди); цифрова безпека – необхідна навичка у сучасному цифровому світі, важливість якої незаперечна, оскільки комп'ютерні віруси та хробаки можуть переходити від системи до системи та впливати на електронні пристрої, що використовуються; відтак, користувачі мають розуміти наслідки цього та знати про можливі атаки, а головне – навчитися запобігати цьому та захищати свої пристрої. До цих прав слід додати і право на цифрову інформацію (щодо засобів безпечного користування Інтернетом, включно з онлан- платежами з використанням платіжних карток, та ін.), якою, на жаль більшість користувачів не володіють з огляду на новизну для більшості з них відносин цифровізації і, відповідно, необхідних знань, а також відсутності у суб'єктів, які надають електронні послуги обов'язку надавати інформаційну допомогу в цьому користувачам, котрі отримують у них електронні послуги.

Хоча включення положень щодо цифрових прав та цифрових обов'язків громадян в Конституції – доволі непроста справа, що має узгоджуватися з вже закріпленими в цьому акті правами та свободами, проте специфіка цифровізації накладає на них відбиток, що потребує вирішення цієї проблеми на рівні Основного закону країни, оскільки від цього залежить визначення цифрового статусу учасників інших сфер суспільного життя (економіки, охорони довкілля, охорони здоров'я тощо).

Для закріплення в Конституції України цифрового статусу громадян доцільно включити гарантування цим актом таких цифрових прав: право на цифровий доступ/право доступу до Інтернету; право свободи вираження поглядів онлайн; право на приватність і захист персональних даних; право на свободу та особисту безпеку/кібербезпеку (юридичні гарантії захисту від фізичного та психологічного насильства чи домагань, мови ворожнечі, дискримінації в онлайн-середовищі; сприяння державою розвитку та функціонуванню безпечних інтернет-технологій, механізмів захисту від квіберзловживань); право на використання електронних інструментів демократії для реалізації прав на мирні зібрання, асоціації, співпраці та участі громадян в управлінні державними справами і, відповідно, можливість обирати та використовувати будь-які сервіси, веб-сайти чи застосунки для створення, приєднання, мобілізації та участі в соціальних групах та асоціаціях; право на цифрове самовизначення, або право відключатися від онлайн; право на захист від необґрунтованих обмежень цифрових прав та цифрових можливостей (будь-яке обмеження цифрових прав має розроблятися прозоро, за участю як держави, так і інститутів громадянського суспільства); право на цифрову інформацію, що має забезпечуватися обов'язком уповноважених у сфері цифровізації органів держави та суб'єктів, які надають електронні послуги, щодо надання надавати користувачам інформаційної підтримки.

Реалізація цифрових прав передбачає і виконання громадянами низки цифрових обов'язків, а саме: утримуватися від зловживань цифровими правами та цифровими можливостями; етично використовувати онлайн-матеріали; повідомляти про кіберзалякування, погрози та інше неналежне використання цифрових ресурсів; дотримуватися вимог індивідуального кіберзахисту та обмежень щодо використання цифрових ресурсів в умовах надзвичайного стану та стану війни; дотримуватися законодавства про інтелектуальну власність.

Включення до Основного Закону України положень щодо забезпечення державою соціального спрямування цифровізації, щодо цифрових прав та обов'язків громадян дозволить забезпечити їх захист як таких, що закріплені в Конституції України. Крім того, доцільно прийняти так звану малу конституцію цифровізації – Цифровий кодекс, в якому закріпити основні положення, що поширюються з питань цифровізації на всі сфери суспільного життя: принципи державної політики щодо цифровізації; вимоги до правового статусу суб'єктів цифровізації та правового режиму цифрових ресурсів, договірних відносин

та відповідальності в цифровому світі тощо. Особливості цифровізації в окремих сферах суспільного життя мають визначатися відповідними кодексами (Цивільним, Господарським, Земельним, Лісовим, процесуальними тощо) та законами («Про охорону навколишнього природного середовища» та ін.).

Законодавство, що регулює відносини цифровізації, заслуговує на кардинальне вдосконалення з метою забезпечення його ефективності, а також прозорості для більшості користувачів електронних послуг (а не лише юристів) і, відповідно, для забезпечення індивідуального захисту від кіберзловживань та можливості більш-менш комфортного функціонування в цифровому середовищі, що є не лише новим для більшості з них, але й критично необхідним в умовах війни та інших найдзвичайних ситуацій.

Наявність значної кількості нових законів, що регулюють різні види/аспекти відносин цифровізації, потребує їх впорядкування з точки зору відповідності єдиним критеріям до цих відносин як таких, що мають відповідати суспільним інтересам стосовно ефективності та безпеки використання цифрових технологій з урахуванням типових приватних інтересів надавачів та користувачів електронних послуг. Власне, йдеться про соціальне забезпечення цифровізації із відповідним закріпленням в законодавстві.

Зазначену мету вдосконалення законодавства про цифровізацію спроможна забезпечити його систематизація шляхом створення стрункої системи нормативно-правових актів, що регулюють створення та застосування цифрових технологій, на чолі з відповідними положеннями Конституції України щодо забезпечення державою соціального спрямування цифровізації, наділення громадян цифровими правами та цифровими обов'язками (які мають бути внесені до Основного Закону), прийняття Цифрового кодексу України із закріпленням в ньому ключових і рівною мірою справедливих для всіх сфер суспільного життя положень щодо цифровізації (основні поняття, мета та ключові напрями державної політики в цій сфері, особливості правового статусу суб'єктів цифровізації (надавачів електронних послуг, в т.ч. цифрового бізнесу, суб'єктів організаційно-контрольних повноважень у сфері цифровізації, включно з уповноваженими органами, користувачів електронних послуг), правового режиму цифрових ресурсів, основних засад дистанційного (онлайн) спілкування (договірної, при надання електронних послуг, при проведенні масових заходів, навчального, консультаційного тощо), відповідальності за порушення цифрових прав та наслідків зловживання цифровими можливостями, особливості врегулювання спорів/конфліктів в режимі онлайн. Пропоновані положення Конституції та Цифрового кодексу (у разі їх прийняття Верховною Радою України) мають бути орієнтиром для законодавця при визначенні специфіки відносин цифровізації у відповідних сферах (економіці, цивільних відносин, охороні здоров'я, земельних та природоохоронних відносин, у сфері транспорту та ін.), а пересічним користувачам дадуть уявлення про цифровізацію, її правове забезпечення, можливості захисту цифрових прав (у разі їх порушення), доцільність дотримання цифрових обов'язків і уникнення зловживання цифровими можливостями.

Посилання:

1. Вінник О. М. (2021) Право цифрової економіки: монографія. 345 с.
2. Єфремова К. В., Шматков Д. І., Кохан В. П. та ін. (2021) Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення: монографія. 180 с.
3. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. та ін. (2019) ІТ-право: теорія та практика: Навч. посібник. 472 с.
4. Бурило Ю. П., Вавженчук С. Я., Процишен М. В. (2020) Правове забезпечення цифрової економіки: навч. посібник. 296 с.
5. Бачинський Т. В., Радейко Р. І. та ін. (2021) Основи ІТ-права: навч. посіб. 244 с.
6. Oksana Vinnyuk, Olena Belianevych, Nino Patsuriia, Galyna Myronova, Svitlana Seminoh (2022) Legal regulation of digital economy during pandemic. International Journal of Public Law and Policy. Volume 8. №. 3-4. June 24. Pp. 328-345. DOI: 10.1504/IJPLAP.2022.124434.
7. Малишева Н. Р., Вінник О. М. (2022) Екологія, економіка, цифровізація: правові проблеми взаємодії. Вісник НАПрН України. № 2. С. 238-260. DOI: 10.31359/1993-0909-2022-29-2-238.

8. Aida Guliyeva, Elena Korneeva, Wadim Strielkowski (2021) An Introduction: Legal Regulation of the Digital Economy and Digital Relations in the 21st Century. URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/125954173.pdf>.
9. Elena Voskresenskaya, Lybov Vorona-Slivinskaya, and Lybov Achba (2021) Digital economy: theoretical and legal enforcement issues in terms of regional aspect. URL : https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/24/e3sconf_tpacee2020_09016.pdf.
10. Stavros Aravantinos (2021) Competition law and the digital economy: the framework of remedies in the digital age in the EU. European Journal of Competition, Volume 17, Issue 1. January 17. <https://doi.org/10.1080/17441056.2020.1860565>.
11. Winn, J.K. (2010) Electronic commerce law: direct regulation, co-regulation and self-regulation. Cahiers du CRID. URL: <https://ssrn.com/abstract=1634832>.
12. EU Competition Law and the Digital Economy Protecting Free and Fair Competition in an Age of Technological (R)evolution (2022). The XXIX Congress in The Hague, 2020 Congress Publications Vol. 3 Printed in the Netherlands . 616 p. URL: https://fide2020.eu/wp-content/uploads/2020/09/FIDE_OA_vol_3.pdf.
13. Цифрова адженда України – 2020 (проект) («Цифровий порядок денний» – 2020) Концептуальні засади (версія 1.0) Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. Грудень, 2016. URL: <https://uccf.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>.
14. Digital Economy Act 2017 (Get in on the Act). URL: https://www.local.gov.uk/sites/default/files/documents/9.34%20Get%20in%20on%20the%20Act%20-%20Digital%20Economy%20Act%202017_6PP_v04_Web.pdf.
15. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>.
16. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 27-28, ст.181.
17. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 27-28, ст.182.
18. A Declaration of the Independence of Cyberspace (2021). URL: <https://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/Net/Declaration/declaration.htm>.
19. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.
20. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>.
21. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 403.
22. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82#Text>.
23. Про стимулювання розвитку цифрової економіки: Закон України від 15.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>.
24. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text>.
25. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку: Закон України від 16 грудня 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1971-20#Text>.
26. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
27. Про хмарні послуги: Закон України від 17 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>.
28. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
29. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного чи надзвичайного стану; Закон України від 24 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text>.
30. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, № 23, ст. 176.

31. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250.

32. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458.

33. Nine elements of digital citizenship (2017) WACC COMMUNICATION FOR ALL. <https://waccglobal.org/nine-elements-of-digital-citizenship>.

34. L. Pangrazio. J. (2021) Sefton-Green. Digital Rights, Digital Citizenship and Digital Literacy: What's the Difference? Journal of New Approaches in Educational Research 9(2). DOI:10.7821/naer.2021.1.616.

Статтю було подано	05.11.2022	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	20.11.2022	The article was revised
Статтю було прийнято	28.11.2022	The article was accepted